

פרשת וישלח: האם ניתן לברך על מצווה לאחר עשייתה

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה על מפגש יעקב ועשיו, ועל כך שיעקב עבר לפני הנשים והילדים כדי שייפגש עם עשיו ראשון. כאשר דנה הגמרא במסכת פסחים (ז ע"א), בשאלה מתי יש לברך על המצוות כותבת, שיש לברך עליהן 'עובר לעשייתן', ולומדת מהפסוק בפרשתנו, שהלשון 'עובר' הכוונה להקדים - ומשום כך יש לברך קודם על המצוות ורק אחר כך לעשותן.

מדוע הגמרא לא התנסחה בלשון פשוטה 'קודם העשייה', והשתמשה בלשון "עובר לעשייתן"? **התשובה** (ב, רעז) כתב, שאם הגמרא הייתה משתמשת בלשון קודם, היה משמע שאפשר לברך גם הרבה זמן לפני קיום המצווה. בכך שהשתמשה בלשון עובר, רצתה לומר שהברכה תהיה סמוכה, כפי שמעשה יעקב שעבר את הנשים והילדים היה בסמוך, ובלשונו:

"דע, כי השורש בזה הוא שכל המצוות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן, כלומר קודם לעשייתן. ומשום הכי קאמר לישנא דעובר לעשייתן ולא קודם לעשייתן. לפי שאם אמר קודם לעשייתן היה משמע קודם הרבה, אבל לשון עובר לעשייתן משמע קדימה בסמוך כמו ויעבור את הכושי (שמואל ב, יח, כג)."

בעקבות הלימוד של הגמרא בפסחים מהפסוק בפרשתנו, נעסוק השבוע בנושא זה, מתי יש לברך את ברכת המצוות. נראה את החריגים לכלל, ומדוע הוחרגו מצוות אלו. כמו כן נעסוק במחלוקת הראשונים, האם בדיעבד אפשר לברך לאחר עשיית המצווה, או שלאחר שאדם קיים כבר את המצווה ללא ברכה מקודם, הפסיד את האפשרות לברך.

סמוך לעשייה

הגמרא במסכת פסחים (ז ע"ב) קובעת, שכל המצוות מברך עליהן סמוך לעשייתן, למעט שתי מצוות: טבילה ותקיעת שופר. לאחר מכן הגמרא מצמצמת את הכלל רק לטבילה, כי רק בה יש הגיון לברך לאחר המעשה, כיוון שלפני הטבילה האדם עוד לא ראוי לברך (כפי שנראה בהרחבה להלן), אבל בתקיעת שופר אפשר לברך לפני. לאיזו טבילה הגמרא מתכוונת? נחלקו הראשונים:

א. **רש"י** (ד"ה דאכתי) פירש שהטבילה עליה מדברת הגמרא היא טבילת בעל קרי, שמכיוון שעזרא תיקן שאי אפשר לברך כל עוד טמאים מטומאת קרי - צריך לברך רק לאחר הטבילה. עוד הוסיף רש"י, שמכיוון שבטבילת קרי נהגו כך - קבעו שבכל הטבילות יברכו רק לאחר הטבילה (וככל הנראה כתב כך, בגלל שזה היה המנהג בארצות אשכנז).

ב. **תוספות** (ד"ה על הטבילה) חלקו על רש"י, שהרי כפי שראינו בעבר (אמור שנה ג'), להלכה בוטלה תקנת עזרא (על כל פנים באמירת תפילה וברכות, כי בתפילה יש המחמירים), ומותר יהיה לברך לפני שטבלו לקרי. משום כך פירשו בשם **רבינו חננאל**, שהטבילה עליה מדברת הגמרא היא טבילת גר, שאינו יכול לברך לפני הטבילה כיוון שעדיין אינו יהודי, וכן כתב **הרמב"ם** (ברכות יא, ז), ובלשונו:

"אומר רבינו חננאל בשם הגאון דדווקא בטבילת גר, דלא חזי קודם טבילה דלא מצי למימר (= שלא יכול לומר) וציונו דאכתי (= שעדיין) נכרי הוא, אבל שאר חייבי טבילה כגון בעל קרי וכיוצא בו מותר לברך כדאמרין בפרק מי שמתו נהוג עלמא כותלתא סבי, כרבי יהודה בבעל קרי - שיכול להתפלל ולברך וללמוד קודם טבילה."

אמנם כמו רש"י גם התוספות בעקבות המנהג כתבו שאין למחות בנשים המברכות אחר הטבילה, כי מכיוון שקבעו בטבילת גר שמברכים לאחר הטבילה, כך בכל הטבילות. עוד הוסיפו שגם בנטילת ידיים, על אף שלא מדובר בטבילה ממש, מכל מקום כיוון שפעמים רבות לפני הארוחה הידיים מלוכלכות ואי אפשר לברך כך (וכן לאחר יציאה מבית הכסא) - דינה שווה וניתן לברך אחר הנטילה.

עוד הוסיפו טעם נוסף שבגיניו יהיה אפשר לברך לאחר נטילת הידיים לסעודה, שהגמרא במסכת סוטה (ד ע"א) כותבת, שכל האוכל לחם ללא ניגוב ידיים - כאילו אוכל לחם טמא, ומשום כך למעשה ברכה לאחר הנטילה על מנת לאכול עדיין נחשבת ברכה קודם העשייה, כיוון שיש צורך גם בניגוב¹.

להלכה

להלכה אין מחלוקת בין הפוסקים שגר יכול לברך רק לאחר הטבילה וכפי שפסק **השולחן ערוך** (יו"ד רסח, ב), כיוון שכך הפירוש הפשוט של הסוגיה, וגם רש"י שאמנם פירש שהסוגיה דנה בטבילת קרי, מודה למעשה שכך יש לנהוג בכל הטבילות בעקבות המנהג כפי שראינו. דנו הפוסקים, מה הדין בנטילת ידיים לסעודה, ובטבילת נשים:

א. **נטילת ידיים לסעודה**: להלכה, למרות שהרמב"ם לא הרחיב את הדין לנטילת ידיים לסעודה, ובדרך כלל השולחן ערוך צועד בעקבותיו, במקרה זה בגלל התוספות שכתבו שנהגו שאין לברך כל עוד הידיים מלוכלכות, פסק (קנח, יא) שנהגים לברך לאחר הנטילה. **הרמ"א** הוסיף את הטעם השני של התוספות, שהניגוב נחשב חלק ממעשה הנטילה, ומשום כך אפשר לברך לפניו.

השלכה בין פסק השולחן ערוך לפסק הרמ"א, שלדעת השולחן ערוך יש לברך כבר לאחר הנטילה הראשונה מבין הנטילות, כי כבר אז הידיים נקיות וראויות לברכה. לעומת זאת לדעת הרמ"א יש לברך לאחר כל הנטילות, כיוון שכאמור הניגוב הוא חלק מהמצווה. כן כתבו שנהגים בפועל **המשנה ברורה** (שם, מא) ו**הילקוט יוסף** (שם, ט), ובלשונו:

"אין מברכים על הנטילה קודם הנטילה, משום שפעמים אין ידיו נקיות ואין לברך בידיים שאינן נקיות. ולכן מנהגינו פשוט לברך על הנטילה קודם הניגוב. ואף שאנו נוטלים ידיים יותר מרביעית מים על כל יד, ובזה לפי דעת מרן השולחן ערוך אין צריך ניגוב, ונמצא שאם יברך אחר הנטילה לא חשיב כמברך עובר לעשייתן, עם כל זה פשט המנהג לברך אחר הנטילה."

¹ פירוש נוסף ליישוב המנהג הביאו **התוספות** (שם), שלפני הטבילה לא מברכים שמא הוא יפחד להיכנס למים, וכשהוא כבר בתוך המים לא מברכים, מכיוון שליבו רואה את הערווה ואין לברך כך. אמנם יש מקום לחלוק ולומר, שבהרבה מצוות יש חשש שמא בסוף המצווה לא תתבצע בגלל הרתיעה, למשל שלא יברכו לפני השחיטה שמא הוא יפחד לשחוט (וברור שהדברים נאמרו בגלל יישוב המנהג).

ב. **טבילת נשים:** בפסוק ההלכה בטבילת נשים, נחלקו השולחן ערוך והרמ"א (יו"ד ר, א). **השולחן ערוך** צעד בעקבות הרמב"ם, שהגמרא דיברה רק על טבילת קרי, אבל נשים שטובלות צריכות לברך לפני הטבילה. במקרה זה כתב **הרב עובדיה** (יביע אומר יו"ד ב, יד), שיש לברך לפני שנכנסים למקווה עצמו, כיוון שדינו של המקווה כבית המרחץ שאין להזכיר בו שם ה' (ועיין הערה²).

הרמ"א לעומת זאת חלק ופסק כדעת התוספות (והרא"ש), שעל אף שחז"ל כתבו בגמרא שיש לברך לאחר הטבילה הם דיברו רק על טבילת גר, למעשה בעקבות המנהג, הדין הורחב ובכל טבילות יש לברך לאחריהן - כולל טבילת נשים. במקרה זה לשיטתו, יש לכסות את הגוף באמצעות הידיים במהלך הברכה, כדי שהלב לא יראה את הערוה.

גישה ממוצעת בין השיטות, מופיעה ב**של"ה והבן איש חי** (שמיני, יט). הם כתבו לטבול טבילה אחת, לברך, ואחר כך לטבול טבילה שנייה. כך שמצד אחד מברכים לאחר הטבילה וכדעת הרמ"א, ומצד שני מברכים לפני הטבילה כדעת השולחן ערוך, וכן נוהגות רבות מהאשכנזיות (ועל אף שיוצאים ידי חובה בטבילה הראשונה, יש לומר שמכוונים שאם הלכה כשולחן ערוך לא מכוונים לצאת בה ידי חובה).

טעם הדבר

כאמור, יש לברך לפני המצווה למעט טבילה, ויש לבחון מדוע חז"ל תיקנו שיש לברך דווקא קודם העשייה. כפי שנראה, ייתכן (אם כי אין בכך הכרח כלל), שהמחלוקת בשאלה זו תשפיע על השאלה, במקרה בו אדם שכח לברך לפני עשיית המצווה, האם הוא יכול לברך לאחר עשייתה:

א. **הריטב"א** (שם, ד"ה ומה) כתב, שמטרת הברכה להודיע שאדם מקיים מצווה מפני רצון ה', ולא כמעשה בעלמא. הקושי בפירוש זה, שבמצוות רבות וודאי שהן נעשות מפני רצון ה' (למשל ארבעת המינים). ב. **הריטב"א** חש ככל הנראה בקושי, והביא פירוש נוסף, שהברכות הן עבודת הנפש (כי היא בדיבור), וראוי להקדים את עבודת הנפש לעבודת הגוף, וכן כתב **החתם סופר** (ד"ה כל המצוות):

"מבואר בכוזרי טעם הברכה, שיהיה ההכנה לעשיית המצווה וקבלת הקדושה ההיא על דרך שהוסיפו המקובלים עתה לומר הרני מזמן, ואם כן היה אפשר לומר דווקא במצוות שהם הכנת קבלת תוספת קדושה, כאכילת פסח וקדשים או מצה והדומה ישיבת סוכה והנחת תפילין."

ג. אפשרות נוספת לפרש מדוע יש לברך קודם העשייה, מופיעה בדברי **ערוך השולחן** (או"ח קצב, ב). הוא כתב שמטרת הברכה להוות מעין עצירה לפני קיום המצווה, וכך לעורר את האדם לקיום המצווה מתוך כוונה. עוד הוסיף שלכן בברכת המזון תיקנו את הזימון, כי שם הברכה היא המצווה עצמה ואין לה הקדמה.

ברכה לאחר המעשה

לאחר שראינו את המחלוקת סביב הטעם שיש לברך קודם העשייה, יש לראות מחלוקת בדיון אדם שרוצה לברך לאחר העשייה. אין מחלוקת, שכאשר מדובר במצווה כמו הנחת תפילין, ישיבה בסוכה וכדומה, מותר לברך גם לאחר תחילת המצווה, כי זו מצווה מתמשכת. דנו הפוסקים, האם גם במצווה המתקיימת ברגע, וכמו שחיטה וכיסוי הדם, ניתן לברך אחרי:

א. **האור זרוע** (הלכות קריאת שמע א, כה) נקט, שדין ברכה לפני עשיית מצווה היא לכתחילה, אבל אם לא בירכו בגלל סיבה כזאת או אחרת, יש לברך לאחר קיום המצווה. משום כך פסק **והרמ"א** (יו"ד יט, א) צעד בעקבותיו, שבמקרה בו יש בהמה עם חשש מום, ונמצא שיתכן והברכה על השחיטה תהיה לחינם - יש לברך לאחר השחיטה, כאשר כבר וידאו שהשחיטה כשרה.

ראיה לדבריו הביא מהסוגיה במסכת פסחים שראינו לעיל, הקובעת שעל הטבילה מברכים לאחריה. כפי שראינו, הסיבה שהגמרא כותבת שעל הטבילה מברכים לאחריה, היא משום שאין אפשרות לברך לפנייה. כותב האור זרוע, גם כאשר אדם שכח לברך וכדומה, זה נחשב מצב בו אי אפשר לברך לפני הברכה - ומשום כך יהיה אפשר לברך אחריה, ובלשונו:

"למדנו מכאן, דכל היכא שלא בירך קודם המצווה מברך לאחר מכן ויוצא ידי חובה, וראייה לדבריו מטבילת גר שמברך אחר טבילה משום דגברא לא חזי, לא מצי לברך קודם לכן. והוא הדין לשכח, דלא אפשר ליה לברך כבר עובר לעשייתה, שמברך לאחר מכן."

ב. **הרמב"ם** (ברכות יא, ו) חלק על האור זרוע וכתב, שאם אדם עשה מצווה ושכח לברך לפנייה - הפסיד את ברכתו, ואי אפשר לברך לאחריה (למעט טבילת גר כמובן), וכן פסקו להלכה השולחן ערוך ורבי עקיבא איגר. את ראיית האור זרוע מטבילת גר דחו, שרק בגר שעקרונות לא יכול לברך כלל לפני, היתירו לו לברך אחרי, אבל לא כך בשאר המצוות שאפשר לברך לפני.

ג. גישת ביניים בפוסקים, עולה מדברי **הש"ך** (יו"ד יט, ג). מצד אחד פסק כדעת הרמב"ם, שאין לברך לאחר קיום המצווה. אמנם, בניגוד לרמב"ם (ורבי עקיבא איגר שהתייחס לשאלה זו בפירוש) כתב, שבמקרה בו יש חשש טריפה בבהמה - אפשר לברך לאחר השחיטה. בטעם הדבר נימקו, שגם מצב כזה בגלל הבעייתיות שבו, נחשב לדעתו כמצב בו אי אפשר לברך לפני.

אפשר לומר, שהמחלוקת בין הראשונים תלויה בשאלה מדוע מברכים קודם עשיית המצווה. לדעת **הרמב"ם** ובעקבותיו **השולחן ערוך**, מטרת הברכה להתעורר למצווה מתוך כוונה, לכן אם כבר קיימו את המצווה - אין טעם לברך שוב. לעומת זאת לדעת **האור זרוע** ובעקבותיו **הרמ"א**, שמטרת הברכה להודיע שהמעשה מוגדר כמעשה מצווה, זה אפשרי גם לאחר המעשה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו³...

² יש להעיר שקביעה זו לברך בחוץ לא פשוטה. הרב עובדיה מסתמך על דברי הגמרא במסכת שבת (י"ע"א) הכותבת, שאין לברך בחדר הפנימי בו עומדים ערומים. בטעם הדבר כתבו הפוסקים, שאין הדבר בגלל שנמצאים שם ערומים, אלא בגלל הזוהמה שיוצאת מהבל המים החמים. אמנם, נראה שדין זה נהג רק בעבר, בזמן הזה שרבים מהמקוואות ומימיהם נקיים - אין הבל וזוהמה ומותר לברך בפנים. הרב עובדיה התייחס לנקודה זו וכתב, שמכיוון שבכל זאת יש מקרים שלא מחליפים את המים ויש זוהמה לכן אין לברך, אך נראה שמדובר בחשש קטן.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com